

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Елена Атанасова Бораджиева

на дисертация на тема:

ВЛИЯНИЕ НА ВОЕННАТА СРЕДА И ЛИДЕРСКАТА ПОДГОТОВКА ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ИНДИВИДУАЛНИЯ РЕЗИЛИАНС НА ОБУЧАЕМИТЕ ВЪВ ВИСШЕ ВОЕННО УЧИЛИЩЕ

**за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ в област
на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки.**

Професионално направление 3.2. Психология

с автор РОСИЦА МЛАДЕНОВА НЕДЕВА

**докторант към катедра „Мениджмънт и логистика“,
Навигационен факултет на Висше военноморско училище
„Никола Йонков Вапцаров“, гр. Варна
с научен ръководител: проф. д.пс.н. ВАЛЕРИ СТОЯНОВ**

1. Данни за дисертанта

Росица Недева е родена на 08.03.1980 година. Завършва специалност „Психология“ във Великотърновски университет „Св.Св. Кирил и Методий“ през 2002 година. В същия университет, през 2004 година, придобива магистърска степен по „Социална психология“. Впоследствие е завършила девет квалификационни курсове, със съответни сертификати,

четири от които са по Военна психология, четири в областта на приложната психология и един езиков курс STANAG 6001 – 2-1-1-1.

В началото на кариерата си е работила две години като училищен психолог, а от 2004 година е психолог в структури на Министерство на Отбраната. От 2008 година работи във висшето военноморско училище „Никола Йонков Вапцаров“ по специалността си.

Тематиката на дисертационния труд на Росица Недева е свързана изцяло с професионалната ѝ дейност през последните години във Висшето военноморско училище. Целенасочеността на нейната квалификация след завършване на висшето ѝ образование е добра основа за успешно разработване на дисертацията ѝ.

2. Данни за докторантурата

От приложените документи няма данни за допуснати нарушения на процедурата за придобиване на образователна и научна степен „Доктор“ по Закона за развитието на академичния състав, по ПЗРАС и Правилника за условията и реда на придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности във Висше военноморско училище „Никола Йонков Вапцаров“.

3. Данни за дисертацията и автореферата

Темата на дисертационния труд е особено актуална днес, тъй като има редица обективни причини за невъзможността психологичният подбор да реши в голяма степен успешността на подготовката на военни кадри, така както беше във втората половина на миналия век, до настъпване на демократичните промени. Намаляването на кандидатите за обучение и работа в армията от една страна, международната политическа обстановка, от друга страна, както и бързото развитие на военно-техническата област, изискват навременни реорганизации на подготовката на военните кадри.

Изискванията на военната професия спрямо хората, които я упражняват, във времето се променят, но военната среда винаги предопределя, поради спецификата си на екстремалност, по-високо ниво на индивидуален резилианс. Търсенето на начини за неговото развитие в процеса на обучение е решаващо за успешната подготовка на бъдещите командни кадри в армията.

Условията на работа както в мирновременна, така и в бойна среда във флота се характеризират с висока и свръхвисока екстремалност, което още повече, неотложно изисква необходимостта от целенасочена интердисциплинарна програма за резилианса както на отделния курсант, така и на екипа. В това отношение дисертацията поставя тъй важния проблем за резилианса във военна среда, изследва го и доказва значимостта на една тренингова методика.

Основният текст на дисертацията е разположен на 170 страници, съдържа увод, три логически свързани глави, изводи, приноси, литература и приложения. Използвани са 214 литературни източника (53 са на кирилица, 161 на латиница), релевантни на проблематиката. Приложени са 18 таблици и 21 фигури, които визуализират резултатите от обработката на данните от изследването. Изложението е структурирано според установените изисквания за такъв тип научна разработка. Стандартизацията на предложената методика отговаря на публикуваните изисквания от Националния тестов комитет на Дружеството на психолозите в България.

В увода докторантът обосновава актуалността на темата, систематизирано в три направления, които би било удачно да разположи едно под друго, за прегледност, а не в един общ абзац. Целта предметът, обектът на изследване са точно и ясно формулирани. Задачите са обобщени до две, макар че по-удачно би било да се включи в тях и

апробирането на използваната методика, тъй като това е съществена част от дисертацията и нейн голям принос. Липсват личните мотиви за заемането с разработката на дисертацията, но това е толкова логично и видно от придружаващите процедурата документи (коментирани по-горе в „Данни за дисертанта“), че става напълно излишно.

Първа глава - „*Теоретична постановка на проблема*“ представя същността и развитието на понятието „резилианс“ като се сравняват определенията на различни автори и като се прави паралел с други близки понятия като издържливост, твърдост, справяне със стрес, благополучие, нещастие и др. Разгледани са теории както от края на миналия век, така и от началото на настоящия, което дава възможност да се анализира в широки, в това число и исторически рамки основното понятие в дисертацията. Въпреки това, тук няма изведено и прието от автора ясно и точно определение, което ще служи за основа на цялостната разработка.

Дисертантът разглежда подробно резилианса като личностна черта и като процес, но в тази глава не се коментира и резилианса като състояние, макар че на това се обръща внимание в изследователската част. Разгледани са видовете резилианс като логично най-голямо внимание е отделено на индивидуалния. В началото на тази точка „1.5. Видове резилианс“, според мен, не е необходимо отново връщане към теориите и историческото им развитие в рамките на 2 страници, като се започва с: „Теорията за устойчивостта се развива през последните 70 – 80 години, като през последните две или три десетилетия се разглежда под понятието „резилианс“. Цитираното изречение се среща на 2 места по-горе в текста. Като цяло в първа глава има няколко повторения, които биха могли и да са технически, или да са свързани с желание за подчертаване на важността им, но аз лично, ги възприемам като недоглеждане. Например: **на стр. 19**, петото изречение от началото на т.1.3. - „*Отрицателни емоции – когато*

са крайни, продължителни или контекстуално неподходящи, предизвикват много сериозни проблеми за хората. Могат да варираат от фобии и тревожни разстройства, агресия и насилие, депресия до самоубийство.“- се повтаря на стр.21 (седми ред) – „Отрицателните емоции, когато са крайни, продължителни или контекстуално неподходящи, водят до възникване на много сериозни проблеми за хората и обществото, вариращи от фобии и тревожни разстройства, агресия и насилие, депресия и самоубийство, хранителни разстройства и сексуални дисфункции на множество стрессвързани физически нарушения.“ ; **на стр. 20** – „Радостта например дава тласък на стремежа. **Ресурсите, натрупани по време на положителни емоции, са трайни.** Висшите нива на позитивност са свързани с: (1) по-широките поведенчески репертоари; (2) по-голяма гъвкавост и устойчивост към несгодите; (3) оптимално функциониране или процъфтяване. Losada също така установява, че по-високите нива на позитивност са свързани с по-големите социални ресурси, като се индексират от степента на свързване на членовете на екипа [Losada, Hearthy 2004].“ целият този абзац се повтаря на стр 21. непосредствено преди т. “1.4. Видове резилианс“; **на стр. 29** перефразиран цитат на Бандура се повтаря на стр. 30.

В предпоследната точка от първа глава се разглежда релацията резилианс – военна среда. Съдържателно, на базата на двуизмерния подход, много добре се разглежда процесът на развитие на резилианса чрез използване на вътрешния капацитет на личността и ресурсите на военната среда. Дадена е ясна дефиниция за военен резилианс, представен е модел за развитие на резилианса във военна среда. От структурна гледна точка, тази богата и ползотворна част на работата не е издържана. Към основната точка „1.5. Резилианс и военна среда“ има само една подточка – „Развитие на устойчивостта на военнослужещите“. В началото на теоретичния обзор

правилно се анализират различията в схващанията за устойчивост и резилианс, дисертацията е посветена на резилианса и тук по-подходящо би било да се наименува подточката така, че да отговаря на съдържанието в нея – „Развитие на индивидуалния резилианс на военнослужащите.“ Вместо в началото ѝ да се смесват примери за развитие на индивидуалния резилианс във военна среда у нас и в чужбина със същността на процеса, би могло да се оформи отделна първа подточка за съществуващи практики в чужди армии и в Българската армия в исторически план и като втора да остане със собственото си съдържание, например „Развитие на индивидуалния резилианс на военнослужащите на настоящия етап.“

В последната част на първа глава са представени и анализирани съвременни психологични методики за изследване на резилианса. Тя завършва със съдържателни изводи за цялата първа глава, без те обаче да се открояват като обособени в отделна част, без да са структурирани логично, което е следствие, по всяка вероятност от обобщаването на задачите на дисертацията в увода.

Въпреки посочените слабости, които по-скоро касаят структурирането на тази глава, тя в съдържателно отношение решава първата и основна за всяка дисертация задача – анализ на теоретичните схващания по изследвания проблем като извежда и тезата, защитавана в труда, която по принцип се потвърждава или отхвърля чрез последващо емпирично изследване.

Втора глава включва целта, задачите, предмета, обекта на изследването, хипотезите, както и стандартизацията на методики, включени в изследването. Емпиричният дизайн е коректно представен. Очертани са организационни и научно-изследователски задачи. Целта и предметът на изследване са точно, кратко и ясно формулирани. Хипотезите са съотносими и изчерпващи основната теза на дисертацията.

Коментирани са етичните проблеми и възможностите за преодоляването им.

Изследваните лица и разпределението им е онагледено. На стр.66 пише, че *„Изследването е проведено през 2016 и 2017 година, като извадката е целева .“* На фигура 3 се вижда, че изследване е проведено и през 2018 г. с курсанти от специалност „Военен лекар“, а в текста по-долу се представят характеристиките, които са изследвани през 2018/2019 година.

Старателно са описани шест психологически методики, които се прилагат в изследването и са непосредствено свързани с поставените хипотези. Статистическите методи са само изредени, като предназначението им е представено в трета глава, при анализа на резултатите, което считам за неуместно. Според мен, описанието и на статистическите методи е по-пригледно да бъде в методиката. Впечатляващ е броят (9) на приложените параметрични и непараметрични критерии, което е атестация за задълбочена изследователска работа. Използван е статистическия пакет SPSS, в съвременна версия.

Интерес би представлявал и сценарият на социално-психологичния тренинг, но той не е включен в методиката, което намирам за слабост.

В трета глава „Анализ на получените резултати“ се проявява професионализмът на докторантката, достигнат чрез обучение и натрупан практически опит. Тук могат да се очертаят в най-голяма степен неоспоримите достойнства на дисертацията:

- Адаптирана и валидизирана за военна среда е методика за измерване нивото на индивидуалния резилианс при лица над 18 години;
- Изведени са значими личностни характеристики, които оказват

влияние върху развитието на индивидуалния резилианс като черта и като състояние;

- Разкрити са фактори на средата, които са от значение за повишаване на индивидуалния резилианс;
- Доказано е влияние на обучението във военна среда за развитие на индивидуалния и екипния резилианс;
- Проследява се динамиката на развитие на индивидуалния резилианс в процеса на адаптация във военна среда;
- Адаптирана, апробирана и валидизирана е тренингова методика за повишаване на индивидуалния резилианс, макар и тя да не е описана конкретно в дисертацията.

В края на дисертацията са обсъдени последователно, според издигнатите хипотези, резултатите от емпиричното изследване.

Изводите от цялостния труд са представени ясно, точно и категорично. Не съм съгласна с петия извод, тъй като няма данни в дисертацията за апробиране на методиката на лица над 18 години, извън военна среда. По отношение на шестия извод бих коригирала „възприятията“ с „нагласи“, тъй като кандидат-курсантите все още не са възприели средата – на тях тепърва им предстои да влязат в нея, но имат формирани нагласи.

Авторефератът напълно съответства на дисертационната разработка и в синтезиран вид представя основните структурни елементи от нея като обем и съдържание. Приносите не са очертани така добре както в дисертацията и са допуснати технически грешки, оказващи влияние и на стила.

4. Теоретико-приложни приноси на дисертацията

4.1. Систематизирани, научно изяснени и операционализирани

са основни теоретични психологически конструкти, касаещи предмета на дисертационния труд;

4.2. Представен е модел за изследване на индивидуалния резилианс като личностна характеристика, като състояние и като процес на развитие;

4.3. Изведени са основни фактори на средата, които оказват влияние за повишаване на индивидуалния и екипния резилианс. Те могат да служат за основа за разработване на цялосни интердисциплинарни програми;

4.4. Адаптирана, апробирана и валидизирана е тренингова методика за повишаване на индивидуалния резилианс във военна среда.

5. Публикации и участия в научни форуми

В автореферата докторантът е посочил шест публикации по темата на дисертацията, две от които в съавторство с научния ръководител.

6. Заключение

На основата на гореизложения анализ на дисертацията на Росица Недева на тема: „ВЛИЯНИЕ НА ВОЕННАТА СРЕДА И ЛИДЕРСКАТА ПОДГОТОВКА ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА ИНДИВИДУАЛНИЯ РЕЗИЛИАНС НА ОБУЧАЕМИТЕ ВЪВ ВИСШЕ ВОЕННО УЧИЛИЩЕ“ давам ПОЛОЖИТЕЛНА оценка на труда ѝ. Заявявам своя положителен вот за присъждане на Росица Недева на образователната и научна степен „ДОКТОР“ в област на висше образование: 3. Социални, правни и стопански науки, по професионално направление: 3.2. Психология.

05.09.2019

Подпис:

В.Търново

/проф. д-р Елена Бораджиева/